

'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה' בדעת הרמב"ם

פתיחה

הכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה' מופיע מספר פעמים במסכת יבמות, ומשמעותו היא שאישה שיש מניעה לייבום אותה, כגון שקיים איסור או ספק איסור בביאתה - דינה הוא שגם אין חולצים לה.

המקור בתורה לדין זה מובא ביבמות כ ע"א, שם מבררת הגמרא מדוע יבמה האסורה על היבום בלאו חולצת ואינה מתייבמת, ואילו האסורה על היבום בכרת אינה חולצת ואינה מתייבמת. הגמרא מביאה שתי דרשות: "ועלתה יבמתו השערה" - פסוק שנאמר בפרשת חליצה, והייתור שבו ('יבמתו') מלמד כי יש יבמה שחולצת בלבד ואינה מתייבמת; "ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו, ועלתה יבמתו... וחליצה נעלו מעל רגלו" - פסוק שמשמע ממנו שפרשת חליצה נאמרה דווקא כאשר ליבום יש אפשרות לייבום את אשתו אלא שאינו חפץ בכך, ואילו יבם שאם היה רוצה לייבום את יבמתו היה מנוע מלעשות זאת - אינו בכלל פרשת חליצה, ומכאן ש'כל העולה לייבום עולה לחליצה וכל שאין עולה לייבום אינו עולה לחליצה'. הגמרא שם מסבירה מדוע מעמידים את הדרשה הראשונה לחייבי לאוין ואת הדרשה השנייה לחייבי כריתות. לאחר מכן דוחה רבא את הדרשה הראשונה, וסובר שחייבי לאוין אסורות בייבום מדרבנן בלבד, אך הדרשה השנייה בפשטות קיימת גם לדעתו, והיא מהווה את המקור לכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'.

במאמר זה נעיין בע"ה בדעת הרמב"ם לגבי כלל זה, מהם גדריו ובאלו מצבים נאמר.

המקור לפטור ערוה לדעת הרמב"ם

הגמרא מביאה שני מקורות לכך שערוה (-חייבי כריתות) פטורה מייבום:

בדף ג ע"ב אומרת הגמרא:

דת"ר, אשה אל אחותה לא תקח לצרור לגלות ערותה עליה בחייה. עליה מה ת"ל, לפי שנאמר יבמה יבא עליה שומע אני אפילו באחת מכל עריות האמורות בתורה הכתוב מדבר. נאמר כאן עליה ונאמר להלן עליה, מה להלן במקום מצוה אף כאן במקום מצוה, ואמר רחמנא לא תקח.

וברף ח ע"א מביאה הגמרא שרבי חולק על לימוד זה ולומד ממקור אחר:
רבי אומר: ולקח ולקחה ויבם ויבמה - לאסור צרות ועריות.

הרמב"ם (ו, ט-י) מביא את הלימוד של רבי, ואמנם בשינוי לשון מהדרשה המובאת בגמרא בשם רבי:

ט: ואלו שהן פטורות מן החליצה ומן הייבום, אשת סריס חמה ואנדרוגיגנוס, ואשת השוטה, ואשת הקטן, ואיילונית, ומי שהיא ערווה. שנאמר... "ולקחה לו לאישה" פרט לערווה, שאין לו בה ליקוחין.

י: כיצד יבמה שהיא ערווה על יבמה: כגון שהייתה אחות אשתו, או אימה, או בתה, הרי זו פטורה מן החליצה ומן הייבום ואין לו עליה זיקה כלל, שנאמר "ולקחה לו לאישה ויבמה" מי שראויה לליקוחין וקידושין תופסין בה, היא שהיא זקוקה ליבם.

יש להעיר שבשתי ההלכות, זו אחר זו, הרמב"ם מביא את הדרשה של אותו דין - בשינוי קצת: בהלכה ט הרמב"ם לומד שערווה פטורה מן הייבום מכך שכתוב 'ולקחה' פרט לזו שאין בה ליקוחין, ובהלכה י נצרך הרמב"ם להקיש 'ולקחה' ל'ויבמה', שרק הראויה לליקוחין זקוקה ליבם. וצ"ע בזה.

על כל פנים, שני הנוסחים של הדרשה המובאת ברמב"ם אינם מובאים בגמרא. הרעק"א (שו"ת מהר"ת קיח) והערות השולחן (אה"ע קעג, ז) נקטו בדעת הרמב"ם שהוא פוסק כרבי. אך צ"ע לפי זה מדוע שינה את לשון הדרשה - בגמרא למד רבי מה-ה' המיותרת במילה 'ולקחה', ואילו הרמב"ם לומד מעצם העובדה שהתורה הצריכה ליקוחין ביבמה, או מהצמדת התורה את הליקוחין והייבום זה לזה.

עוד יש להעיר שהרמב"ם סותר מה שכתב בפירוש המשניות (פרק א משנה א):

והכלל השני, אם מת האח והניח אשה והיתה אותה אשה אסורה על אחיו... לא ייבם אותה אותו האח שהיא אסורה עליו משום ערוה, לפי שאמר ה' ואשה אל אחותה לא תקח לגלות ערותה עליה, ואמר יבמה יבא עליה, וכאלו אמר זה שאמרתי יבוא עליה - אם היתה אחות אשתו לא תקח לצרור. ולמדנו שאר העריות מאחות אישה.

בפירוש המשניות נקט הרמב"ם את דעת חכמים החולקים על רבי, וצ"ב מדוע בהלכות לא כתב כן. ובפשטות ניתן לתרץ שחזר בו, אבל צ"ב כמה חזר בו ומפני מה.

השוואת פירוש המשניות למשנה תורה

נראה שהתבוננות בדברי הרמב"ם בפירוש המשניות, מובילה אותנו לפתרון דברי הרמב"ם במשנה תורה.

בפירוש המשניות (שם) מונה הרמב"ם ארבעה כללים שיש לדעת כאשר לומדים מסכת יבמות:

האחד, אם מת אחיו של אדם מאביו דוקא בלי זרע והניח כמה נשים, אין לו לחלוץ או לייבם אלא לאחת מהן בלבד, לפי שאמר ה' בית אחיו, בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים...

והכלל השני, אם מת האח והניח אשה והיתה אותה אשה אסורה על אחיו... לא ייבם אותה אותו האח שהיא אסורה עליו משום ערוה, לפי שאמר ה' ואשה אל אחותה לא תקח לגלות ערותה עליה, ואמר יבמה יבא עליה, וכאלו אמר זה שאמרתי יבוא עליה - אם היתה אחות אשתו לא תקח לצרור. ולמדנו שאר העריות מאחות אישה.

והכלל השלישי, אם מת אחיו והניח כמה נשים ואחת מהן ערוה על האח החי באופן שאינו יכול ליבם אותה האסורה, כך לא ייבם שאר צרותיה, לאמרו יתעלה יבנה בית אחיו, ובא בקבלה בית שהוא בונה את כולו בונה מקצתו ובית שאינו בונה כולו אינו בונה את מקצתו.

והכלל הרביעי, שכל שאפשר שתתיבם מדאורייתא הרי היא זקוקה לחליצה, וכל שאי אפשר לה שתתיבם מן התורה כגון שהיתה ערוה כמו שאמרנו, הרי גם חליצה אינה צריכה, לאמרו יתעלה ועלתה יבמתו השערה וכו' מאן יבמי וכו' וחליצה נעלו וכו', ובא בקבלה כל העולה ליבום עולה לחליצה וכל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה אלא תפטר.

שלושת הכללים האחרונים הם: ערוה פטורה מן הייבום, צרת ערוה פטורה מן הייבום, וכל הפטורה מן הייבום פטורה ג"כ מן החליצה. והנה, כשנעייין בדבריו בהלכות ייבום, נגלה שהוא שינה את כל שלושת כללים אלו: לגבי הכלל השני, כבר הבאנו שבהלכות הוא מביא את הדרשה מ'ולקחה'. אמנם הוא שינה שינוי נוסף, והוא, שבהלכות (ו, י) הוא אינו לומד מפסוק זה רק פטור מייבום (וממילא פטור מן החליצה, מחמת הכלל הרביעי), אלא הוא לומד מן הפסוק פטור כללי מזיקה, כלומר מייבום וגם מחליצה:

כיצד יבמה שהיא ערוה על יבמה: כגון שהיתה אחות אשתו, או אימה, או בתה, הרי זו פטורה מן החליצה ומן הייבום ואין לו עליה זיקה כלל, שנאמר "ולקחה לו לאישה וייבמה" מי שראויה לליקוחין וקידושין תופסין בה, היא שהיא זקוקה ליבם.

כך הוא גם כן בעניין הכלל השלישי. כאשר מביא אותו הרמב"ם בהלכות (ו, יד), הוא לומד מפסוק זה לא רק פטור מייבום אלא אף מחליצה:

מי שמת אחיו והניח שתי נשים, האחת אסורה עליו משום ערוה והשנייה אינה ערוה. כשם שהערוה פטורה מן החליצה ומן הייבום כך צרתה פטורה ולא נפלה לו זיקה כלל על בית זה. שנאמר 'אשר לא יבנה את בית אחיו', בית שיש לו ליקוחין באי זה מהן שירצה הוא שיש לו עליו זיקה, ובית שמקצתו אינו יכול לבנותו שהרי אין לו בה ליקוחין, אינו בונה אפילו

מקצתו, שהוא מותר. ונמצאת צרת הערווה ערווה עליו משום אשת אחיו שהרי אין לו עליה זיקה.

ממילא יובן שהכלל הרביעי אינו נצרך, כי כבר למדנו שערווה וכן צרת ערווה פטורות גם מחליצה, ולא נצרך הכלל שפוטר אותן מחליצה כיוון שפטורות מייבום.

ואכן, הרמב"ם לשיטתו, אינו מזכיר בהלכות בשום מקום את הכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'. זהו כלל שהרמב"ם בפתחת פירושו למשניות חשב לכלל יסודי להבנת כל המסכת, ואילו בהלכות הוא לא הזכיר כלל זה בצורה מפורשת בשום מקום. ולפי מה שהתבאר, הדבר מובן, כיוון שבהלכות הוא אינו נזקק לכלל זה, כיוון שלמד מהפסוקים עצמם שפטורות הן מייבום והן מחליצה.

אלא שדבר זה עצמו צ"ב, מדוע הרמב"ם נמנע מלהשתמש בכלל זה של 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'.

האם הרמב"ם פסק את הכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'

נראה בדעת הרמב"ם, שהרמב"ם אינו מזכיר במשנה תורה את הכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה', מסיבה פשוטה: מכיוון שהוא אינו פוסק את כלל זה להלכה לעניין פטור מזיקה. וממילא יובן על פי זה מדוע הוא נצרך להוציא את פטור ערווה וצרתה מחליצה מפסוקים אחרים.

על פי זה תתורץ בפשטות גם השאלה בה פתחנו, מדוע החליף הרמב"ם את הדרשה של חכמים הלומדים פטור ערווה מ'עליה' וכן את הדרשה של רבי הלומד מ'ולקח ולקחה', בדרשה חדשה. הטעם לכך הוא שהרמב"ם לשיטתו נצרך להביא פסוק שאינו רק פוטר את היבמה מייבום, אלא גם פוטר אותה מחליצה. רבי לומד שיש יבמה שאסור לקחת, כי התורה מיעטה 'ולקחה', שדווקא יבמה שאינה ערווה הותרה ולא ערווה. אבל הרמב"ם לשיטתו צריך ללמוד לא רק איסור ייבום, אלא פטור מזיקה, ולכן לומד שמי שאין בה ליקוחין אינה נכללת בפרשת ייבום.

ועדיין צ"ב כיצד הרמב"ם אינו סובר ככלל זה, שלכאורה מובא בגמרא כמה פעמים ללא כל חולק.

עוד יש להעיר, שאין זה מדויק שהרמב"ם אינו מזכיר כלל זה בהלכות. הוא מזכיר כלל דומה - כלומר מזכיר את כלל זה פעם אחת, בשינוי מועט (א, יט):

היבמה לא תתייבם ולא תחלוץ, עד שתמתין תשעים יום, חוץ מיום המיתה, ומיום הייבום או יום החליצה, כשאר כל הנשים. ומפני מה לא תחלוץ בתוך תשעים יום - מפני שאינה ראויה לייבום, ונאמר "ואם לא יחפוץ האיש... וחלצה נעלו": בעת שהיא עולה לייבום, עולה לחליצה, וכל זמן שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה. ואם ייבם אותה או חלץ בתוך השלושה חודשים - הואיל ואינה מעוברת, הרי זו נפטרה, ואינה צריכה כלום.

המקור לדין זה הוא ביבמות מא ע"ב, גם שם מביאה הגמרא את כלל זה של 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'. ואמנם הרמב"ם שינה את לשון הגמרא, ודייק לכתוב: 'בעת שהיא עולה לייבום עולה לחליצה, וכל זמן שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה', לאמור: אין מדובר שם על אישה שמופקעת מייבום, כמו חייבי כריתות, אלא על יבמה שיש עיכוב זמני שמעכב מלייבם אותה. ואכן יש שוני גדול בין שני הדינים: בחייבי כריתות המשמעות של 'אינה עולה לחליצה' היא שהיא פטורה מחליצה, וכלומר שאין לה זיקה ליבם והיא פטורה לשוק ומותרת לכל אדם, ואילו ביבמה בתוך ג' חודשים המשמעות של 'אינה עולה לחליצה' היא שבתוך ג' חודשים אלו אין לחלוץ לה, אבל יש לה זיקה והיא אסורה לשוק, ולכן צריכה להמתין עד סיום חודשים אלו, אז תוכל להתייבם או לחלוץ.

אם כן, נראה שהרמב"ם בכוונה דייק במילותיו, ללמדנו שהוא סובר שהכלל 'כל שאינה עולה לייבום' נאמר להלכה דווקא לגבי הדין השני - שכל מי שיש לה עיכוב זמני מייבום, יש לה עיכוב זמני מחליצה, ולא לגבי הדין הראשון - שכל המופקעת מייבום אין לה זיקה. וצ"ב מניין זאת לרמב"ם.

במאמר מוסגר יש להעיר כי דין זה של המתנת ג' חודשים הוא מדרבנן בלבד, ולכן מובן שלא אותו באה התורה ללמד כשאמרה "ואם לא יחפוץ... וחליצה נעלו". עם זאת הרמב"ם מביא זאת כדרשה גמורה, וכוונתו ברורה, שעיקר הפסוק מלמד את מה שכתב הרמב"ם בהלכה הבאה (א, כ), לגבי יבמה מעוברת, שאסורה בייבום מספק, שעל הצד שהוולד בן קיימא הרי היא אסורה על היבם באיסור אשת אה, ודינה הוא שביאתה אינה ייבום וחליצתה אינה חליצה אפילו בדיעבד. והם הם דברי הרמב"ם ש'כל זמן שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה' - בזמן שהיא מעוברת אין מועילה בה חליצה. ואמנם הרמב"ם מביא דרשה זו כבר בהלכה יט, בדין המתנת ג' חודשים - שבהם החליצה בדיעבד חלה, מפני שמן התורה היא עולה לייבום - כנראה מפני ש'כל דתיקנו רבנן כעין דאורייתא תיקנו' (פסחים לט:), דהיינו מפני שהתורה לימדה כלל זה לגבי עיכוב זמני שהוא מן התורה - תיקנו כן חכמים לגבי עיכוב זמני מדרבנן.

עוד יש לדקדק דקדוק קל, שבגמרא (בכל הסוגיות) מובא הכלל בלשון זכר: "כל שאין עולה לייבום אינו עולה לחליצה" (למעט הסוגיה בדין מד ע"א, שבה הלשון היא 'אין עולה לחליצה'). ואילו הרמב"ם שינה ללשון נקבה: "כל זמן שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה". ניתן להסביר שהרמב"ם הולך בזה לשיטתו, שמדבר בעיכוב שקיים באישה בלבד - שהיא מעוברת או ספק מעוברת, ולכן נקט לשון נקבה. מה שאין כן הגמרא שדיברה גם בחייבי כריתות, שבהם העיכוב הוא מצד הבעל לא פחות מאשר מצד האישה - שכן האיסור בהם הוא יצירת הקשר בין הזכר והנקבה - נקטה לשון זכר.

שני דינים ב'כל שאינה עולה לייבום'

ניתן לומר שהיישוב לשאלתנו נמצא בתחילת פרק שלישי (לה:-לו), שם דנים אביי ורבא לגבי ייבום וחליצת מעוברת:

אמר אביי: בביאה כולי עלמא לא פליגי דלא פטרה, כי פליגי בחליצה - רבי

יוחנן סבר חליצת מעוברת שמה חליצה ביאת מעוברת לא שמה ביאה, ר"ל סבר ביאת מעוברת לא שמה ביאה וחליצת מעוברת לא שמה חליצה.

אמר ליה רבא: מה נפשך, אי ביאת מעוברת שמה ביאה חליצת מעוברת שמה חליצה, ואי ביאת מעוברת לא שמה ביאה חליצת מעוברת נמי לא שמה חליצה, דהא קי"ל דכל העולה לייבום עולה לחליצה וכל שאין עולה לייבום אינו עולה לחליצה.

רבא מניח בדבריו שהכלל 'כל שאינה עולה לייבום' מתייחס לייבום מעוברת. וכבר ביארנו שיש הבדל בין יישום הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' ביחס לחייבי כריתות, לבין היישום ביחס למעוברת. ואכן, כתבו האחרונים¹ שהכלל 'כל שאינה עולה לייבום' כולל בתוכו שני דינים:

א. כאשר אינה נופלת לייבום - זהו הכלל שמבואר בגמרא בדף כ, שכל שאין בה זיקת ייבום אין בה זיקת חליצה, ויוצאת לשוק בלי חליצה.

ב. כאשר נופלת לייבום, אבל יש מניעה שאינה מאפשרת לייבום אותה בפועל - זהו הכלל שאומר רבא, שכל שאינה מתייבמת - גם חליצה אינה מועילה בה. אולם זיקה יש בה, וצריכה להמתין עד שתלד ואחר כך יחלוץ לה או ייבם אותה.

רש"י בדף לו ע"א (ד"ה דכל) כותב שהמקור לדין המבואר שם הוא אותו מקור שבדף כ: "דכתיב אם לא יחפוץ האיש לקחת יבמתו וחליצה". ואולם יש להקשות, כיצד מפסוק אחד הוציאה הגמרא שני דינים נפרדים.

עוד יש להקשות בדברי הגמרא (לו.), מה שהקשה הריטב"א שם על אביי (ד"ה דכל):

וא"ת ואביי היכי טעי בהאי, דכו"ע היא, ומקרא דרשינן בפ' כיצד בהדיא, והכין סוגיין במכילתין כולה...

כלומר, מקשה הריטב"א כיצד ייתכן שאביי טעה ולא לקח בחשבון את כלל זה של 'כל שאינה עולה לייבום', שמובא פעמים רבות במסכת יבמות ללא כל חולק. יש לשים לב, שהריטב"א אינו מעלה כלל את האפשרות שאביי חולק על דין זה, אלא מקשה כיצד טעה אביי בכך (והשווה זאת לקושייתו בדף מד ע"א ד"ה ולייבום: "וא"ת ומעיקרא היכי לא ידעי הא טעמא (-של 'כל שאינה עולה לייבום'), שהוא פשוט בכל התלמוד"). ועייין שם מה שתירץ.

ניתן לומר, שמפני שתי קושיות אלו למד הרמב"ם דבר חדש, שאין אלו שני דינים הנלמדים מן הפסוק "ועלתה יבמתו השערה", אלא אלו שתי דעות חלוקות לגבי מה לומדים מפסוק זה. דהיינו, שנחלקו אביי ורבא מה לומדים מן הפסוק "ואם לא יחפוץ האיש" - לדעת אביי לומדים מכך את הדין שהובא בדף כ, לגבי חייבי כריתות, ולדעת רבא לומדים מכך את הדין השני, לגבי מעוברת. ופסק הרמב"ם הלכה כרבא לגבי אביי, כפי הכלל ההלכתי המקובל שבכל מחלוקת אביי ורבא פוסקים כרבא.

1. שו"ת עונג יו"ט סי' קעז, ברכת שמואל סי' א, קובץ הערות סי' ה אות ג.

חייבי לאוין ועשה לפי הרמב"ם

אם כנים דברינו, יוצא שלדעת הרמב"ם יש מחלוקת סוגיות לגבי כלל זה של 'כל שאינה עולה לייבום': הסוגיות בדף ג ובדף כ סוברות כאביי, ואילו רבא בדף לו חולק עליהם. ונראה, שניתן להרוויח ע"י הסבר זה פשוט בהלכה נוספת ברמב"ם.

לעיל הבאנו דברי הגמרא בדף כ, שכיררה מהו המקור לכך שחייבי לאוין אינם מתייבמות. נביא עתה את מהלך הסוגיה שם כצורתו:

אלמנה לכהן גדול... בשלמא מן הנשואין עשה ולא תעשה ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה, אלא מן האירוסין לא תעשה גרידא הוא, יבא עשה וידחה לא תעשה?

אמר רב גידל אמר רב: אמר קרא 'ועלתה יבמתו השערה' שאין ת"ל יבמתו, מה תלמוד לומר יבמתו יש לך יבמה אחת שעולה לחליצה ואינה עולה לייבום, ואיזו זו חייבי לאוין. ואימא חייבי כריתות? אמר קרא 'אם לא יחפוץ האיש לקחת' - הא חפץ מייבם; כל העולה לייבום עולה לחליצה וכל שאין עולה לייבום אינו עולה לחליצה...

מתיב רבא... פצוע דכא וכרות שפכה... מתו אחים ועמדו הם ועשו מאמר בנשותיהן ונתנו גט או שחלצו מה שעשו עשו ואם בעלו קנו, ואסור לקיימן משום שנאמר 'לא יבא פצוע דכא'. ואי סלקא דעתך חייבי לאוין מדאורייתא לחליצה רמיה לייבום לא רמיה, אם בעלו - אמאי קנו?...

אלא אמר רבא: גזרה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה.

והנה, בתחילת הסוגיה היה ברור לגמרא שאלמנה מן הנשואין, שהיא חייבי לאוין ועשה, חולצת ואינה מתייבמת - כי אין עשה דוחה ל"ת ועשה. אבל לאחר שהגמרא למדה שיש סתירה בין שני פסוקים, שאחד מהם מלמד שיש מי שאינה עולה לייבום אבל כן עולה לחליצה, והשני מלמד שמי שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה - הרי כבר אי אפשר לומר שפשוט מסברה שאלמנה מן הנשואין אינה מתייבמת אבל כן חולצת, כי שמא יש ללמוד את דינה מהדרשה השנייה, של 'ואם לא יחפוץ האיש', שמפני שאינה מתייבמת גם אינה חולצת.

לכן כתבו התוס' (כ: ד"ה גזירה) שלמסקנה לומדים מהפסוק 'ועלתה יבמתו השערה' לחייבי לאוין ועשה, שאע"פ שאינה מתייבמת - חולצת.

ואמנם, אם אכן לומדים שחולצת מפסוק זה, הדין היה צריך להיות שאם בעלו לא קנו - דהיינו, שייבום לא יועיל בה אפילו בדיעבד, כמבואר בסוגיה שם, כיוון שהפסוק הפקיע אותה במפורש מן הייבום.

ואולם, הרמב"ם (ו, יא) כתב:

ויבמה שהיא אלמנה מן הנישואין, ובא עליה כוהן גדול - לא נפטרה צרתה, שאין עשה דוחה את לא תעשה ועשה, והואיל ולא קנה מן התורה קניין גמור, לא הותרה צרתה לזר עד שתחלוץ.

דברי הרמב"ם בהלכה זו יש בהם כמה נקודות שצריכות ביאור, ולא נעסוק בהם במסגרת מאמר זה. לענייננו חשוב מה שפסק הרמב"ם שחייבי לאוין ועשה - אם בעלו קנו. ומבואר שלא למד כתוס'. ונראה בטעמו, שהוא הולך לאור שיטתו שנתבארה, שהוא סובר שהגמרא בדף כ היא דווקא לפי אביי, אבל לפי רבא הלימוד של 'כל שאינה עולה לייבום' אינו מתייחס לחייבי כריתות, אלא למעוברת. ממילא אין צריך פסוק מיוחד לחייב חייבי לאוין ועשה בחליצה, אלא חוזרים להו"א המקורית של הגמרא - שאינה מתייבמת, כי אין עשה דוחה עשה ול"ת, אבל חולצת. ולכן דינה הוא שייבום מועיל בה בדיעבד, כי התורה מעולם לא הפקיעה אותה מן הייבום.

ואכן לפי"ז מהלך הסוגיה יוצא יפה, כי החולק על רב גידל הוא רבא. ולפי מה שהתבאר רבא שחולק הולך בזה לשיטתו, שסובר שהכלל 'כל שאינה עולה לייבום' לא נאמר בחייבי כריתות, וממילא אינו יכול ללמוד כרב גידל.

בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים

לכאורה יש להקשות על דברינו, מסוגיית הגמרא בדף מד:

ונייבם לתרוייהו? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אמר קרא 'אשר לא יבנה את בית אחיו' - בית אחד הוא בונה ואין בונה שני בתים.

ונחלוץ לתרוייהו? אמר מר זוטרא בר טוביה אמר קרא 'בית חלוץ הנעל' - בית אחד הוא חולץ ואין חולץ שני בתים.

ונייבם לחדא ונחלוץ לחדא? אמר קרא 'אם לא יחפוץ' - הא חפץ ייבם, כל העולה לייבום עולה לחליצה כל שאין עולה לייבום אין עולה לחליצה.

הגמרא דנה מדוע כאשר נופלות שתי יבמות לייבום - אין צריך לייבם את שתיהן או לחלוץ לשתייהן. משהביאה את המקורות לדינים אלו, היא מבררת מדוע לאחר שייבם לאחת אין לחלוץ לשנייה, ועל כך עונה, שכיוון שהשנייה אינה עולה לייבום (כי הגמרא כבר למדה שאין לייבם את שתיהן) - אינה עולה לחליצה.

אם כדברינו, הרמב"ם אינו פוסק כלל זה לגבי פטור מזיקה והיתר לשוק - יצטרך הרמב"ם לומר שהסוגיה בדף מד סוברת כמו הסוגיות בדף ג ובדף כ, ולא כרבא בדף לו. ואם כן, צ"ב מניין לרמב"ם דין זה שאין לחלוץ לשנייה לאחר שייבם לראשונה.

לכאורה היה אפשר לתרץ שהרמב"ם סובר כמו מה שממשיכה שם הגמרא ואומרת: "ועוד, שלא יאמרו בית מקצתו בנוי ומקצתו חלוץ. ויאמרו, אי דמייבם והדר חליץ - הכי נמי, אלא [דלמא] חליץ והדר מייבם וקם ליה בלא יבנה". וכלומר, שהביאה הגמרא

שני טעמים מדוע אין לחלוץ לשנייה אחר שייכם את הראשונה, והרמב"ם פסק כטעם השני. אולם זה אינו, כי כבר כתבו התוס' (שם ד"ה ועוד) שאם מהתורה השנייה חייבת בחליצה - לא ייתכן שתבוא גזירה דרבנן ותתיר אותה לשוק בלא חליצה. ולכן כתבו התוס' שאין לגרוס טעם שני זה בגמרא. וגם הריטב"א שכן גרס טעם זה, הסביר (שם ד"ה גירסת) שאין הכוונה לתת טעם מדוע מותרת לשוק בלא חליצה, אלא כוונת הגמרא לתת טעם מדוע לא תיקנו חכמים שתעשה השנייה חליצה, ועל זה תירצה שהדבר עלול להביא לידי קלקול.

והנה, כתב הרמב"ם (א, ט):

מי שהיו לו נשים רבות, ומת - ביאתה או חליצתה של אחת מהן, פוטרת את השאר.

ואינו מייכם לשתיים, שנאמר "אשר לא יבנה את בית אחיו" - בית אחד הוא בונה, ואינו בונה שני בתים.

וכן אם היו לו אחים רבים - אחד מהן חולץ או מייכם לאחת מן היבמות, ויותר שאר הצרות.

בפשטות, מונה כאן הרמב"ם שלושה דינים: א. ייבום או חליצה לאחת הנשים פוטרת את כולן. ב. לאחר שייכם את יבמתו אסור לייכם את צרתה. ועל כך מביא הרמב"ם מקור מפסוק, כפי שהביאה הגמרא בדף מד. ג. ייבום או חליצה על ידי אחד האחים פוטר את היבמות מזיקת כל האחים.

ויש לעיין בדבריו, מדוע הביא מקור רק לדין השני, ולא לדין הראשון והשלישי. מה גם שלפי דברינו, בעיקר הדין הראשון צריך ראייה לפי הרמב"ם, שלגבי דין זה אינו מקבל את המקור שהביאה הגמרא בדף מד, ש'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'. עוד יש לעיין מהי כוונת הרמב"ם כשכתב בתחילת הדין השלישי את מילת הקישור 'וכן', שמצביעה לכאורה על קשר בין הדין השני והשלישי - אך לכאורה אין קשר בין שני הדינים, אלא היה צריך הרמב"ם לכתוב את הדין השלישי בסמיכות לדין הראשון, שעל זה היה שייך לומר 'וכן'.

עוד יש לשאול בדברי הרמב"ם, מדוע הביא מקור רק לכך שלאחר שייכם את יבמתו אסור לייכם את צרתה, ולא הביא מקור לכך שלאחר שחלץ ליבמתו אינו חולץ לצרתה. וכן הקשה ה'לחם משנה' (שם), ותירץ: "ולא חש רבינו להאריך להביא גם אותו פסוק". אבל אם כך, יש לשאול מדוע חש הרמב"ם להביא את הפסוק הראשון.

עוד צ"ב מה שכתב הרמב"ם בהמשך הפרק (א, יב):

הכונס את יבמתו - נאסרו צרותיה עליו ועל שאר האחין. ואם בא הוא או אחד מאחיו על צרתה, הרי זה עובר בעשה - שנאמר "יבמה יבוא עליה", לא עליה ועל צרתה. ולא הבא מכלל עשה, עשה.

הגר"א בהגהותיו לשו"ע (קסב, א) מקשה, מדוע הוצרך הרמב"ם להביא מקור לאיסור לייבם את צרת יבמתו, מהפסוק "יבמה יבוא עליה", שאינו מוזכר בגמרא, ולא הביא את הפסוק "אשר לא יבנה את בית אחיו" - ממנו דרשה הגמרא בדף מד: 'בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים'.

ה'בית מאיר' (קסא, א) מקשה עוד, שכבר הביא הרמב"ם בהלכה ט מקור לכך שאסור לייבם לשתייהן - מהפסוק "אשר לא יבנה את בית אחיו", וא"כ מדוע הביא הרמב"ם בהלכה יב מקור נוסף לכך.

נראה שהמפתח לתירוץ כל השאלות הוא מחיקת הנקודה המפרידה בין שני הדינים בהלכה ט. נראה שניתן לקרוא את דברי הרמב"ם כך:

מי שהיו לו נשים רבות, ומת - ביאתה או חליצתה של אחת מהן, פוטרת את השאר, ואינו מייבם לשתיים, שנאמר "אשר לא יבנה את בית אחיו" - בית אחד הוא בונה, ואינו בונה שני בתים.

וכן אם היו לו אחים רבים - אחד מהן חולץ או מייבם לאחת מן היבמות, ויותרו שאר הצרות.

לפי קריאה זו מביא הרמב"ם בהלכה ט רק שני דינים: א. ייבום או חליצה לאחת הנשים פוטרת את כולן, ועל כך מביא הרמב"ם מקור מפסוק. ב. 'וכן' ייבום או חליצה על ידי אחד האחים פוטר את היבמות מזיקת כל האחין.

דהיינו, נראה שהרמב"ם אינו מביא את הפסוק "אשר לא יבנה את בית אחיו" כדי ללמד שאסור לייבם את צרת יבמתו - לא בכך עוסקת הלכה ט; רק בהלכה יב יגיע הרמב"ם לדין זה. אלא הביא הרמב"ם את הפסוק "אשר לא יבנה את בית אחיו" כדי ללמד את גדר החיוב של היבם כלפי היבמות: הפסוק אינו קובע איסור, אלא מגדיר מהי אחריות היבם כלפי הייבום - שהאחריות של היבם כלפי היבמות שנפלו לפניו היא בניית בית אחד בלבד, ולא שניים. על כך מביא הרמב"ם, ש'ביאתה או חליצתה של אחת מהן פוטרת את כולן', ואין לומר שהיבם צריך לעשות מעשה בכל אחת מהן בפני עצמה - כי 'אינו מייבם לשתיים', כלומר אינו אחראי לעשות אלא מעשה אחד, 'שנאמר: אשר לא יבנה את בית אחיו - בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים'. על כך ממשיך הרמב"ם מיד, ואומר: 'וכן אם היו לו אחים רבים - אחד מהם חולץ או מייבם לאחת מן היבמות, ויותרו שאר הצרות'. על דין זה שייך לומר 'וכן', כי זו השלכה נוספת של הגדרת האחריות של היבמים כלפי היבמות: האחריות שהטילה עליהם התורה היא עשיית מעשה אחד, על ידי אחד מהם - ומשעה שנעשה מעשה על ידי אחד האחים, שוב אין היבמות זקוקות לא לו ולא לאחיו.

בכך יתורץ מה ששאלנו, אם הרמב"ם אינו פוסק את דברי הגמרא בדף מד, מניין לו שאין לחלוץ לשנייה לאחר שייבם לאחת מהן. ולפי דברינו יובן, שמכוח שאלה זו למד הרמב"ם שיסבור רבא שאין צריך פסוק מיוחד לכל אחד מהדינים המובאים בדף מד: שאין לייבם לשתיים, אין לחלוץ לשתיים ואין לחלוץ לשנייה לאחר שייבם לאחת. אלא התורה מלכתחילה הגדירה שאחריותם של היבמים כלפי היבמות היא רק על

מעשה אחד, ומשנעשה מעשה אחד, שוב אין היבמות זקוקות ליבמים והותרו לשוק. ובכך תורצו גם קושיות ה'לחם משנה', הגר"א וה'בית מאיר'.

מלך ואשת מלך בייבום בדעת הרמב"ם

נותר לנו לעיין בשתי הלכות בהן מבואר לכאורה שהרמב"ם פסק את הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' גם שלא לעניין עיכוב זמני אלא בנוגע לעיכוב מהותי מייבום.

כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ב, א-ג):

א. כבוד גדול נוהגין במלך, ומשימין לו אימה ויראה בלב כל אדם, שנאמר "שום תשים עליך מלך", שתהיה אימתו עליך... אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כיסאו, ואין משתמשין בשרביטו, ולא בכתרו, ולא באחד מכל כלי תשמישו... וכן לא ישתמש בעבדיו ושפחותיו ושמשיו, אלא מלך אחר. לפיכך אבישג הייתה מותרת לשלמה, ואסורה לאדוניה.

ב. אבל אשתו של מלך, אינה נבעלת לאחר לעולם: אפילו המלך, אינו נושא אלמנתו או גרושתו של מלך אחר.

ג. ואסור לראות אותו כשהוא ערום, ולא כשהוא מסתפר, ולא כשהוא בבית המרחץ, ולא כשהוא מסתפג. ואינו חולץ, שנאמר "וירקה בפניו", וזה ביזיון; ואפילו רצה, אין שומעין לו - שהמלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול. והואיל ואינו חולץ, אינו מייבם; וכן כיון שאי אפשר לייבם את אשתו - כך אין חולצין לה, אלא תשב לעולם בזיקתה.

פסק הרמב"ם שהמלך, כיוון שאינו חולץ - אינו מייבם. וכן אשתו, כיוון שאינה מתייבמת - אינה חולצת. ולכאורה טעמו של הרמב"ם היא מפני הכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה' (וכבר כתבו התוס' (מד. ד"ה ונייבם) שהכלל הוא גם הפוך - כל שאינה עולה לחליצה אינה עולה לייבום). ולא מדובר כאן בעיכוב זמני, אלא באיסור לעולם - איסור עשה של "שום תשים עליך מלך".

מובן שאין זה קשה על המהלך שהתבאר לעיל, שאין הרמב"ם פוסק את הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' לעניין פטור מזיקה. שהרי גם כאן אין מדובר על פטור מזיקה, וכמו שהביא הרמב"ם במפורש לגבי אשת מלך: 'אלא תשב לעולם בזיקתה'. אך מ"מ יש לבאר עניין זה, כיצד פסק הרמב"ם את כלל זה גם בעיכוב זמני, שהרי כאמור לעיל הרמב"ם ניסח את הכלל: 'בעת שהיא עולה לייבום עולה לחליצה וכל זמן שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה'. ועוד, שאם פסק הרמב"ם כן גם לעניין עיכוב כזה, מדוע א"כ הדין בחייבי לאוין ועשה הוא שחולצת ואינה מתייבמת - מדוע אין אומרים בהן 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה' (וכן הקשה הרש"ש סנהדרין יט:). וכן מדוע א"כ הדין בחרש וחרשת הוא שחולצים ואינם מייבמים, ואין אומרים בהם 'כל שאינה חולצת אינה עולה לייבום' (וכן הקשה הרעק"א במשניות, יבמות פרק רביעי אות ז).

נראה שניתן ללכת בשני מהלכים:

א. הבאנו לעיל שהעונג יו"ט (סי' קסז) והקובץ הערות (סימן ה) סוברים שיש שני דינים ב'כל שאינה עולה לייבום', וביקשנו להראות שהרמב"ם סובר להלכה את הדין השני בלבד. על כל פנים, את הדין השני אין הם מגדירים כ'כל מקום שיש עיכוב זמני בייבום' - יש עיכוב זמני בחליצה', אלא בנוסח קצת אחר, ש'כל מקום שיש זיקה אבל יש מניעה חיצונית שאינה מאפשרת ייבום בפועל' - אין אפשרות להתיר את היבמה על ידי חליצה'.

בהתאם לכך הם מסבירים את הרמב"ם בהלכות מלכים, שייבום אשת מלך אינו מופקע מצד עצם הביאה, אלא זוהי מניעה חיצונית: 'שום תשים עליך מלך' אינו אוסר ישירות את עצם הביאה, כמו ערווה שביאתה מופקעת מהיבם, אלא מכלל מצוות עשה זו נמשך איסור גם על הביאה. ולעניין מלך ביאר הקובץ הערות (סי' ה אות ה) שחרש נחשב עולה לייבום כיוון שאפשר שישתפה, מה שאין כן מלך שאין לו היתר לעולם.

מלבד מה שיש לדרון בעיקר הסברה (הגדרת 'שום תשים' כמניעה חיצונית, בשונה מחייבי לאוין ועשה - למרות שגם חלו"ע אינה ערווה), הרי שלפי דיוק דברי הרמב"ם (א, יט) הכלל 'כל שאינה עולה לייבום', משמעותו היא לא לגבי כל מניעה חיצונית אלא דווקא לגבי מניעה זמנית: "בעת שהיא עולה לייבום עולה לחליצה, וכל זמן שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה".

כמו כן קשה מדוע אשת מלך 'אינה עולה לייבום', הרי בדיעבד אם בעלו קנו (ועי' קובץ הערות סי' ה אות ו מה שכתב בזה).

ב. ניתן לפרש דברי הרמב"ם שאין כוונתו לכלל 'כל שאינה עולה לייבום', אלא מטעם אחר:

לגבי מלך - הרב נחום רבינוביץ' שליט"א בספר יד פשוטה (שופטים ג עמ' תב-תג) ביאר שמה שמלך אינו חולץ אין זה משום שאסור לו לחלוץ, אלא כדברי הרמב"ם 'ואפילו רצה (לחלוץ) - אין שומעין לו', לשון המורה על בית דין, וכלומר שחובת בית דין לשמור על כבודו של מלך ולפיכך אין מניחים אותו לחלוץ לפי שיש בכך זלזול. ומכיוון שאינו יכול לחלוץ - אינו בדין שייבם, שאם נחייבנו דווקא לייבם - אין לך זלזול גדול מזה, שכל הדיוט נתנה לו התורה רשות לבחור אם לייבם או לחלוץ, ומלך ישראל אין לו ברירה כזאת ונכריח אותו דווקא לייבם. וזהו מה שכתב הרמב"ם ש'הואיל ואינו חולץ אינו מייבם', כי בין כך ובין כך יש משום גנאי למלך.

לגבי אשת מלך - בספר יד פשוטה (שם) ביאר שאין חולצים לה "כי אין לך ביזיון גדול מזה, שהיבם יצהיר שאינו רוצה לבנות את ביתו של אחיו המלך". אבל צ"ב א"כ מדוע כתב הרמב"ם לשון המורה על נתינת טעם, "כיוון שאי אפשר לייבם את אשתו כך אין חולצין לה" - הרי הבעיה בחליצת אשת מלך אינה תלויה באי האפשרות לייבמה, אלא עומדת בפני עצמה, והיה הרמב"ם צריך לומר: "וכשם שאי אפשר לייבמה כך אין חולצין לה". וכן יש להקשות על מה שכתב האור שמח בבאיור דברי הרמב"ם לגבי מלך, שטעמו משום גנאי, שצריך לבוא על יבמתו בפני עדים. גם

טעם זה עומד בפני עצמו, ואינו קשור להלכה שמלך אינו חולץ (וע"ע בדברי הכס"מ שם, וגם בדבריו צ"ב כנ"ל).

הרב רפאל אהרן יפה' ז"ל במילואים לריטב"א (עמ' 32) ביאר שבאופן עקרוני היה ראוי לגזור בכל מי שאינה מתייבמת שלא תחלוץ, שאם תחלוץ יש חשש שיבואו לייבם אותה (כדברי הגמרא בדף ג). אלא שבדרך כלל אי אפשר לגזור, כדי שלא לעגנה. אבל באשת מלך שבכל אופן תישאר עגונה, כי אסור לאף אדם לשאת אותה - ניתן לבוא ולגזור עליה שלא תחלוץ כדי שלא יבואו לייבמה. וזהו מה שכתב הרמב"ם 'כיוון שאי אפשר לייבם את אשתו כך אין חולצין לה', והיינו מפני הגזירה שלא יבואו לייבמה.

לפי מה שביארנו שאביי חולק על רבא וסובר שהכלל 'כל שאינה עולה לייבום' מדבר בחייבי כריתות ולא במעוברת, יש לדון האם אביי יסכים לדין של מלך ואשת מלך. אם נסביר שדין מלך ואשת מלך אינו מפני הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' אביי יודה לדין זה, אבל אם נסביר שדין מלך ואשת מלך הוא מפני כלל זה, אביי לכאורה יחלוק על דין זה. אלא שאי אפשר לומר כן, כי משנה מפורשת היא בסנהדרין (יח): "המלך... לא חולץ ולא חולצין לאשתו לא מייבם ולא מייבמין לאשתו". ואולי לפי צד זה יסבור אביי שהלכה כרבי יהודה במשנה שם שחולק על ת"ק וסובר שהמלך רשאי לחלוץ ליבמתו וכן מלך רשאי לייבם אשתו של אחיו המלך. או שיסבור שטעמו של ת"ק הוא מטעם אחר, ולא מחמת הכלל 'כל שאינה עולה לייבום'.

סיכום

הכלל 'כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה' מופיע במסכת יבמות כמה פעמים, וביארו האחרונים שיש בו שני דינים: א. אישה המופקעת מייבום - אין לה זיקה ופטורה לשוק בלא חליצה. ב. יבמה שבפועל אי אפשר לייבמה - יש לה זיקה, אבל אי אפשר לחלוץ לה ותשב בזיקתה, או בנוסח אחר: יבמה שבאופן זמני אי אפשר לייבמה - יש לה זיקה אבל באופן זמני אי אפשר לחלוץ לה ותמתין עד שיבוא זמן שתוכל לייבם ולחלוץ. ביארנו בדעת הרמב"ם שהוא סובר שאין אלו שני דינים בתוך הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' אלא הדבר שנוי במחלוקת אביי ורבא: אביי סובר שמשמעות הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' היא הדין הראשון, ורבא סובר שמשמעות הכלל היא הדין השני. ופסק הרמב"ם כרבא, כפי הכלל הנקוט בידינו שבמחלוקת אביי ורבא הלכה כרבא.

לאור הבנה מחודשת זו, תירצנו כמה קשיים ברמב"ם: מדוע לא הזכיר את הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' במשנה תורה, לאחר שבפירוש המשניות סבר שכלל זה הוא כלל יסודי להבנת המסכת; מדוע שינה הרמב"ם את המקור לפטור ערוה מייבום, ולא כתב את המקור שהביאה הגמרא בדף כ (ההסבר הוא, שהגמרא שם היא לפי אביי ולא כרבא); מדוע לא קיבל הרמב"ם את סוגיית הגמרא בדף מד, והוציא את הדינים המבוארים שם מפסוקים אחרים (ההסבר הוא כנ"ל); מדוע חייבי לאוין ועשה אם בעל קנא (ההסבר הוא, שלפי רבא אין שום פסוק שהפקיע אותם מייבום, אלא יש איסור לכתחילה

בלבד מפני היותם אסורים בעשה ול"ת). וכן תירצנו כמה קשיים בסוגיות הגמרא, כמבואר במאמר.

תקציר המאמר

הכלל 'כל העולה לייבום עולה לחליצה וכל שאין עולה לייבום אין עולה לחליצה' מופיע במסכת יבמות כמה פעמים. במאמר עיינו בדעת הרמב"ם בגדרי כלל זה.

הגמרא הביאה שני מקורות לפטור ערוה מייבום. הרמב"ם בפירוש המשניות נקט כדרשה הראשונה שהובאה בגמרא, ואולם במשנה תורה חידש דרשה שלא הובאה בגמרא. עיון והשוואה בין דבריו בתחילת פירוש המשניות למשנה תורה מגלים קו עקבי של שינויים בין דבריו בשני המקומות. ההבדל המרכזי הוא בנוגע לכלל 'כל שאינה עולה לייבום', המובא בפירוש המשניות כאחד מארבעה כללי יסוד להבנת מסכת יבמות, ואילו במשנה תורה מושמט כליל. הבדל זה גורר אחריו את שאר ההבדלים.

האחרונים ביארו שבכלל 'כל שאינה עולה לייבום' יש שני דינים: א. אישה המופקעת מייבום, כגון חייבי כריתות - אין לה זיקה ופטורה לשוק בלא חליצה. ב. יבמה שבפועל אי אפשר לייבמה, כגון מעוברת - יש לה זיקה, אבל אי אפשר לחלוץ לה ותשב בזיקתה. במאמר ביארנו בדעת הרמב"ם במשנה תורה שהוא סובר שאין אלו שני דינים בתוך הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' אלא הדבר שנוי במחלוקת אביי ורבא: אביי סובר שמשמעות הכלל 'כל שאינה עולה לייבום' היא הדין הראשון, ורבא סובר שמשמעות הכלל היא הדין השני. ופסק הרמב"ם כרבא, כפי הכלל הנקוט בידינו שבמחלוקת אביי ורבא הלכה כרבא. מסיבה זו השמיט הרמב"ם את הכלל והשלכותיו ממשנה תורה, והזכיר אותו בשינוי נוסח דווקא לגבי מעוברת.

לאור הבנה מחודשת זו, תירצנו כמה קשיים נוספים ברמב"ם ובסוגיות הגמרא, כמבואר במאמר.